

НЕМАЄ ІНШОГО МІСЦЯ, ДЕ Б МОЯ РОБОТА І МОЄ ХОБІ ЗУСТРІЛИСЯ І ПОЄДНАЛИСЯ ТАК ТІСНО...

До 60-річчя члена-кореспондента НАН України
Т.І. Гундорової

17 липня виповнюється 60 років від дня народження видатного українського літературознавця і культуролога, завідувача відділу теорії літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Тамари Іванівни Гундорової. З нагоди ювілею співробітники Інституту поспілкувалися з Тамарою Іванівною.

— **Тамаро Іванівно, який Ваш перший спогад, пов'язаний із книжкою?**

— Дуже врізався мені в пам'ять один епізод із мого дитинства, пов'язаний з книжкою. Не знаю, чи це дійсно так, але мені здається, що першою книгою, до того ж придбаною мною самою, був збірничок «Українські народні пісні». Я побачила його і захотіла купити (страшенно захотіла, бо навіть зараз пригадую це відчуття). Можна сказати, що так проявилася моя перша дитяча закоханість. То була книжечка невеликого формату, очевидно, видана десь у 1960-х роках. На щастя, там не було тих пісень, що пізніше додавалися як атрибут радянського фольклору типу колгоспних пісень. То була традиційна збірка народних пісень, ошатна і невелика за розміром. Я перечитувала її разів сто. Може, з того часу мені й подобаються не великі, а маленькі книжки, людяні, скажемо так, які можна легко втримати в долоні, з якими одразу здружуєшся. Отже, моє знайомство з народною творчістю було, як бачите, книжним і дещо абстрактним. Це дозволяло мені уявляти сцени і характери, домальовувати їх у своїй уяві. І це давало відчуття традиції. Традицію я шаную й досі, а от до форм її уславлення і сакралізації ставлюся досить критично.

— **Розкажіть, будь ласка, про початок Вашого наукового шляху. Хто були Ваші вчителі? Хто справив найбільший вплив на Ваше формування як науковця?**

— Література, тобто читання книг, було моєю великою насолодою в дитинстві. До того ж я створювала для себе щось на

Член-кореспондент НАН України
Тамара Іванівна Гундорова

З Григорієм Грабовичем і Петром Савчаком. Мельбурн, Австралія. 1992 р.

кшталт культу з науки. Ще десь у восьмому класі в підручнику з літератури в розділі про вшанування Шевченка я прочитала про те, що в Києві є Інститут літератури імені Шевченка. Цей момент я пригадую навіть сьогодні. Моє серце тьохнуло, і я, навіть боячись собі зізнатися, захотіла туди потрапити. На щастя, моє бажання здійснилося. Я опинилася в цьому інституті і, незважаючи на всякі приємні і неприємні речі, лишаюся йому вірною, бо знаю, що немає іншого місця, де б моя робота і моє хобі зустрілися і поєдналися так тісно, як тут.

Щодо мого, так би мовити, посвячення в науку, зізнаюся, що у власній автобіографії я бачу кілька символічних моментів. З погляду раціонального вони виглядають наївними, однак ці моменти багато для мене значили, оскільки я мала розвивати себе саму і для цього потребувала орієнтирів. Десь на першому курсі університету я придбала в букіністичному магазині двотомник статей Олександра Білецького, і він став для мене талісманом, своєрідним фетишем, що символічно пов'язував мене з наукою. Ці дві книги завжди стояли на моєму столі в гуртожитку, навіть зараз я маю їх під рукою. Це не означає, що я перечитувала їх до безтями, просто вони давали мені відчуття певності. Не знаю, чому саме статті Білецького справили на мене таке враження. Може, тому, що я відчула в них якусь творчу силу, якийсь політ думки, інтелектуальну імпровізацію. Красномовно кажучи, мабуть, це був «геній науки».

Цікаво, що десь на другому курсі я потрапила до квартири О. Білецького і написала про це замітку до університетської студгазети. Так що моєю першою публікацією був короткий нарис про відвідини квартири Олександра Івановича. Не можна сказати, що саме Білецький став моїм ідеалом, радше це був знак пов'язаності з літературознавством, а такого знаку я потребувала, оскільки мені здебільшого доводилося самій робити себе. Я мала непоганих викладачів, але, на жаль, не таких, які б «вели», тобто системно займалися зі мною. А загалом, я мала щастя познайомитися в університеті з такими прекрасними професорами, як Ісай Якович Заславський та Галина Кіндратівна Сидоренко. Я вдячна їм за те, що вони були людьми посвяченими і академічними, любили працювати зі студентами. З ними передусім я і пов'язую своє народження як філолога.

Пізніше я зустрілася з Леонідом Миколайовичем Новиченком, якого вважала і досі вважаю надзвичайно цікавим і вдумливим літературознавцем. Нас познайомили через третіх людей — хтось сказав йому добрі слова про мене, і я принесла показати свою дипломну роботу. Новиченко уважно її прочитав і написав коротеньку записку, де похвалив мене, але головне, там були слова, що я неодмінно маю займатися наукою. Так моє власне бажання, в якому я навіть собі боялася зізнатися, дістало підтвердження, і я була щаслива.

Зауважу, що для мого внутрішнього ціннісного самовизначення впродовж життя важливими були зустрічі з такими людьми, як Юрій Шевельов, Юрій Луцький і, як я вже говорила, Леонід Новиченко. Незважаючи на ідеологічні відмінності, кожен із них був прекрасним дослідником і надзвичайно оригінальною індивідуальністю. Їхня присутність у моєму житті запевнювала дуже важливу для мене річ — що наука є річчю моральною.

Що ж до наукових авторитетів і вчителів, то можу лише повторити за Франком, що завжди радо почуваю себе учнем. Мені приємно вчитися і зараз, я не боюся бути ученицею. Мене не так цікавлять джерелознавство, першодруки, текстологія, як інтерпретації. Я ціную текст

і завжди намагаюся зрозуміти його. Вірю в герменевтику, тобто в те, що існує певне «зчеплення» читача і тексту, і йому варто довіряти. Вірю також, що потужність і краса тексту залежать від того, як багато смислів він може породжувати. Я люблю відчитувати момент присутності, як називає це явище Ганс Ульріх Гумбрехт і на яке спроможний художній текст.

— Тамаро Іванівно, розробка яких наукових проблем, написання яких праць принесли Вам найбільше задоволення?

— Зізнаюся, що мені не цікаво ходити традиційними дорогами, і найважче для мене — говорити загальноприйнятні речі. Тому в певному сенсі усі мої книги є несподіваними, як тематично, так і за своїми підходами. Мабуть, ніхто інший окрім мене не міг би їх написати. Досить лише подивитися на назви книг — «Франко — не Каменяр», «Проявлення Слова», «Післячорнобильська бібліотека», «Кіч і література», «Транзитна культура», «Femina melancholica», щоб відчутти, що вони стоять осторонь традиційних в Україні назв та уявлень про літературу.

Я зрозуміла з часом особливу когнітивну силу метафори. Знаходження влучної метафори, яка проявляє і спрямовує думання, — уже означає формулювання нового знання. Тому для мене завжди важливо було знайти певні метафоричні назви, які б могли сконденсовано виражати зміст моїх досліджень, вести читача за собою. Бо книги мої — не просто аналіз певної тематики, а пропозиція цілого дискурсу, який іноді ще тільки окреслюється. У певному сенсі, я започатковувала, іноді цілком неусвідомлено, нові, досі неактуалізовані в нашому літературознавстві теми і напрями дослідження. Так сталося з проблематикою, пов'язаною з українським модернізмом. Пригадую, що коли я у 1989 р. виступила зі статтею на цю тему, сама формула «український модернізм» на той час просто не існувала. Я сформулювала її вперше після довгого періоду ігнорування цієї тематики в радянському літературознавстві, і з цієї статті розпочалося активне вивчення цього питання і у нас, і в діаспорі. Я зайнялася кічем, оскільки бачила, на відміну від традиційних

З Юрієм Шевельовим. Нью-Йорк.
1997 р.

уявлень про кіч, його культурну потугу, а також усеприсутність його в сучасному світі — у мистецтві, спорті, політиці, релігії, дизайні.

Я також завжди мала відчуття відповідальності за час, у якому я живу, — як свідок, котрий схоплює смисли не застиглими, а в процесі їхнього становлення. Тож саме звідси, з мого свідчення й діалогу з часом, народилася моя «Післячорнобильська бібліотека» — дослідження про особливий постмодерністський період української літератури. Постмодернізм звинувачували і звинувачують в усіх сучасних гріхах, однак я і сьогодні впевнена, що він виявився тією амортизаційною подушкою, яка полегшила нам перехід від тоталітаризму до нової ситуації. Через постмодернізм з його карнавалом і грою ми прощалися з соцреалізмом і освоювали поле свободи, а також створювали нові словники і нові культурні рівні. Пізніше, в 2013 р. я назвала цей період «транзитною культурою» і почала говорити про симптоми постколоніальної травми, присутні в нашій соціокультурній свідомості на початку двадцять першого століття. І вже сьогодні поняття «травма», на жаль, стало чи не найпоширенішим у нашому житті. Для мене також важли-

Книжковий Арсенал: презентація книги «Транзитна культура». Київ. 2013 р.

во, що подібне мислення народилося разом із Чорнобилем, який був і лишається для мене точкою відліку нової глобальної ситуації — і епістемологічно, і політично. Як говорив Жан Бодріяр, після Чорнобиля Берлінська стіна вже більше не існувала. Я б сказала, що двадцять перше століття почалося з Чорнобиля.

— Ви багато подорожуєте, активно спілкуєтеся із закордонними колегами. Що найбільше Вас вразило під час подорожей, що найбільш зацікавило в системах освіти і науки інших країн?

— Я мала щастя стажуватися в різних університетах США, Німеччини, Австралії, Японії, викладала в Гарварді, Торонто, Грейфсвальді, брала участь у багатьох зарубіжних конференціях. Скажу, що десь на початку 1990-х я зрозуміла, що існувати відрубно від західної гуманітаристики просто не можна, якщо хочеш серйозно займатися наукою. Я почала вивчати англійську мову, дні і ночі проводила в бібліотеках, освоюючи нові напрями та методології. Переломним виявилось моє стажування в 1991 р. в університеті Монаша в Австралії. Я мала справжнє задоволення від того, що західний світ почав мені відкриватися; я стала його розуміти, відчувати актуальні теми, в деяких напрямках могла навіть передбачати нові тенденції. В певному сенсі, деякі з моїх книг — іноземці, вони писалися в Гарварді. Так, до речі, сталося, коли я в 2002 р. цілу книгу посвятила темі меланхолії і «мелан-

холійної жінки», досліджуючи творчість Ольги Кобилянської. Пізній Зигмунд Фрейд, тобто той Фрейд, який аналізував природу вже не минулого дев'ятнадцятого віку з його істерією та сексуальною сублимацією, а віку двадцятого, з досвідом революцій, першої світової війни, нацизму і тоталітаризму, особливу увагу приділив таким емоційним станам, як меланхолія і пост-травматична свідомість. Увесь досвід минулого століття і початок нинішнього підтверджують вагу його відкриттів. Як ми прощаємося з минулим, що таке втрата і скорбота, що значить пам'ятати і як травма впливає на наш людський світ, як відбувається гендерне самоусвідомлення, як переборюється сила імперій — усе це питання, пов'язані з розривом, скорботою і меланхолією. Цілі напрями сучасної гуманітаристики на Заході працюють сьогодні на цьому полі, і я щаслива, що розумію їх. Загалом, це особливо важливо — знати контексти сучасних пошуків, зокрема і зарубіжної гуманітаристики, щоб оцінити оригінальність власної концепції.

На жаль, доводиться часто працювати в порожнечі, оскільки українське літературознавство досі відрізане від західного, і ці контексти є непрочитаними. Велика біда нашого вітчизняного українознавства, що воно існує локально, провінційно, так би мовити. Мушу сказати, що, на моє переконання, ще й сьогодні є велика різниця між нашою вітчизняною гуманітаристикою і західною. І тут кілька причин. По-перше, освоєння західної методології відбувається поверхово і не системно; випадково, я б сказала. По-друге, багато науковців не володіють іноземними мовами і не читають регулярно те, що публікується на Заході. По-третє, у нас відбувається значне спрощення, а то й підміна теоретичних ідей та понять, запозичених із західних концепцій. По-четверте, наукове літературознавство в Україні часто підміняється публіцистикою, а то й журналістикою. Особливо страждає україністика. Тут усе ще панують стереотипи й ідеологічні лозунги.

— Тамаро Іванівно, так чи інакше Ваші статті і монографії несуть у собі «переоцінку цінностей», тобто спробу нового по-

гляду на українську літературу. Чим би Ви самі пояснили такий свій «дух спротиву»?

— Я б сказала, що «дух спротиву» народжується з відчуття свободи, яку я дуже ціную. Це означає передусім, що я намагаюся так повернути тему дослідження, щоб вона стала цікавою для мене особисто. Я також звертаю увагу на питання, які з погляду загальноприйнятого нібито і не викликають питань. Скажімо, я однією з перших, і не лише в Україні, почала говорити про переформулювання тези «європейський модернізм» на «європейські модернізми», звертаючи тим самим увагу на різорідність модерністських практик у літературах, включно з українською. До цього говорилося, навпаки, про «неповноцінність» модернізму в українській літературі, оскільки він інакший, аніж на Заході. Мене не влаштувала загальноприйнята в Україні тенденція освячувати ідеологічним клеймом постать того чи іншого письменника типу «великий Кобзар», «великий Каменярь», і я написала книжку «Франко — не Каменярь», де показала багатоманітність і складність авторського індивідуального письма Івана Франка. Я також звернула увагу на ще одну, крім Кобзаря, маску Тараса Шевченка — Кобзаря Дармограя, яка є профанною й самоіронічною. Адже Шевченко не родився так званим «Кобзарем», а, як творча постать, свідомо обрав собі такий образ для символічної (культурної і поетичної) самоідентифікації. В літературі і культурі загалом не так багато самоочевидної, здавалося б, «органіки», як це наголошувалося в радянські часи, і значно більше «конструкцій» — естетичних, ідеологічних, культурних, які автори створюють для себе, і що головніше — для читачів.

Я також намагаюся ставити питання, які, на моє переконання, мають актуальне значення, тобто відповідають на запити часу. У цьому плані я виходжу поза традиційне поле літературознавства і ступаю на поле культурологічних та антропологічних студій. Скажімо, мене цікавить, як література омовляє так зване «неомовлене», тобто те, про що не можна сказати традиційним способом, і це стосується, скажімо, чорнобильської травми чи платонічного жі-

Презентація книг в офісі Фулбрайта. Київ. 2014 р.

ночого роману. Мене цікавить рецепція того ж Шевченка чи Гоголя в сучасній культурі, і я говорю про «поп-Шевченка» чи аналізую так звану «Гоголь-індустрію». Як говорила пророчиця Кассандра в Лесі Українки, просто «я бачу» по-інакшому і тому не піддаюся владі стереотипів. Адже писати про українську літературу можна і не з обов'язку чи задля пропаганди, а так, щоб було цікаво про неї знати і тим, хто не знає про неї нічого, але знає, скажімо, про американську, німецьку чи російську літературу. Мабуть, найбільшим визнанням для мене були ті моменти, коли люди, які вважали українську літературу здебільшого просто нецікавою або навіть примітивною, прочитавши мої книжки, підходили до мене і говорили, що я змінила їхнє уявлення про цю літературу.

Для мене вдумливе читання тексту, я б сказала, близьке читання стає передумовою дослідження. Власне з цього читання і народжується моє альтернативне мислення. Я не прагну провокувати, хоча свідомо того, що в сучасному світі саме провокація часто виступає двигуном знання і, звичайно ж, слави. Однак провокація ніколи не була для мене самоціллю.

На жаль, українське літературознавство нагломадило так багато стереотипів і кліше, що вони підмінили собою літературну практику, перетворили літературу на ікону, до якої зась

торкатися, і всяке неординарне мислення асоціюється з посяганням на «святині». Мій «дух спротиву» говорить навпаки, що українська література повинна позбутися табуєваних місць, що вона багатюща і надзвичайно цікава, треба лише зуміти про неї говорити. Думаю, необхідно написати нові дослідження про всіх українських класиків, причому такі книги мають бути різного стилю та рівня — і суто наукові, і популярні. Повинні б з'явитися різні історико-літературні нариси, так само призначені для різної аудиторії, з акцентами на цікавих фактах, подіях і текстах. Мій «дух спротиву» говорить також, що треба змінити програми викладання літератури в школі і перестати вчити дітей історії літератури, а натомість навчати їх читати і просто розуміти літературу. А загалом, я б назвала себе людиною пострадянською, правда, мене називали також «космополітом». На щастя, за «космополітизм» зараз не заарештовують. Мені тяжко уявити себе і в параметрах канонічного радянського літературознавства, і в параметрах ідеологічного націоналістичного дискурсу. Так що в певному сенсі я є продуктом української незалежності, яка уможливила і мою дослідницьку свободу.

— Які напрями дослідження у сучасній філології Ви вважаєте пріоритетними для себе і для українського літературознавства в цілому?

— Проблему українського літературознавства я бачу в тому, що, по-перше, у ньому розмиті критерії і не розділені між собою рівні і жанри публіцистичної статті, наукової розвідки, ідеологічної агітки, суб'єктивного фейлетону. Усе це загалом називається літературознавством. По-друге, існує свого роду клановість — читаються переважно «свої», ті, хто належить до певної локальної тусовки, причому такі тусовки легко охрещуються поважним словом «школа». По-третє, засвоєння модних західних імен і понять лишається переважно поверховим, відфільтрованим і часто спотвореним поганими перекладами та незнанням контекстів, у яких сформулювалися ці люди і поняття. І найголовніше, загальна інституційна організація гуманітарної

науки в Україні зовсім не сприяє впровадженню інноваційних напрямів та концепцій. Для цього, з одного боку, потрібні невеликі, програмно скеровані на дослідження тієї чи іншої проблеми групи та центри, де співробітники працювали б на контрактній основі. З другого боку, необхідна широка мережа грантів, яка б забезпечувала можливість повноцінно працювати над проектами, а не шукати заробітків. Зрештою, в Україні повинна повернутися цінність науки і науковця-експерта. Не торгівці і малі підприємці, а науковці мають стати передусім основою середнього класу.

Щодо напрямів, то, на мою думку, важливо усвідомити запит у сучасному світі до міждисциплінарних досліджень. Літературознавство на Заході давно вже стало складовою культурологічних студій — гендерних, постколоніальних, досліджень поп-культури, досліджень травми, пам'яті, пост-гуманізму і т.п. Це не означає, що вмирає філологія як така, однак вона трансформується, що не є безболісним. На жаль, у багатьох відношеннях українське літературознавство лишилося ще у XIX віці. З власного досвіду, як член Координаційної ради, яка затверджує теми кандидатських і докторських дисертацій з літературознавства, можу сказати, що лише кожна тридцята тема є оригінальною. Прикро говорити, але особливо на це страждають дослідження з української літератури. Що це означає? Очевидно, значне домінування стереотипів у цій галузі і надмір тих, хто претендує називатися науковцем.

Однак є і позитивні речі. Минулі два десятиліття ми спостерігали болісний generation gap між старшим поколінням науковців, сформованих ще за радянських часів і не завжди сприйнятливих до новітніх теорій і впливів, та молодим поколінням науковців, котре радо освоювало нові підходи, але ще не мало потрібних знань. З них на сьогодні вже склалося середнє покоління — покоління амбітних, посвячених і компетентних дослідників, які спроможні бути і керівниками тем, і керівниками інституцій. Я в них вірю.

*Розмову вели Л.С. Бербенець, О.Р. Омельчук,
Л.М. Демська-Будзуляк, Н.І. Гаврилюк, О.П. Михед*